

Damijan Guštin*

Korak od politike »ognja in meča« na Gorenjskem? Šef civilne uprave dr. Friedrich Rainer marca 1943 o okupacijski politiki na Gorenjskem¹

Uvod

Na dr. Friedricha Rainerja, gaulaiterja in državnega namestnika državnega okrožja Salzburg, je 16. novembra 1941 padla končna izbira za gauleiterja Koroške, potem ko je bilo to prazno mesto že nekaj časa izpostavljeno prepihu. Rainerjevo predhodno prizadevanje, da bi državni okrožji Salzburg in Koroško združili v enem gauleiterju (Rainerju), niso bila uspešna. Rainerja so tako le premaknili z enakega mesta v Salzburgu v bolj provincialni, a njemu domač Celovec.² Kot takšnemu pa mu je pripadel ne le močno rjav gau – imel je enega od najvišjih deležev prebivalstva v stranki v vsej Nemčiji – pač pa je hkrati dobil v roke tudi vroč krompir, varnostno in nacionalno problematično območje civilne uprave, Zasedena območja Kranjske in Koroške (Gorenjsko in Mežiško dolino), saj ga je Hitler istočasno imenoval tudi za šefa civilne uprave. Franz Kutchera, vršilec dolžnosti gauleiterja v Celovcu, je namreč postal po načelni odločitvi osrednje oblasti iz aprila 1941 hkrati tudi šef civilne uprave območja, ki je bilo osvojeno dobrega pol leta prej v vojni proti Kraljevini Jugoslaviji, nato pa že avgusta 1941 namenjeno priključitvi državnemu okrožju Koroška. Priključitev se je, kot je znano, preložila najprej s 1. oktobra na 1. november, nato pa še dalje na 1. januar 1942.³ Decembrska vstaja na Gorenjskem,

---

* dr. Damijan Guštin, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, damijan.gustin@inz.si

1 Prispevek je nastal v okviru izvajanja raziskovalnega programa št. P6-0281 Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 Williams, *Gau, Volk and Reich*, str. 116.

3 Podrobno Ferenc, *Vprašanje priključitve*, str. 212–238; isti, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 140–142.

ki je dobila razsežnosti, opažene tudi v prestolnici Berlinu,⁴ se je zdela kot neprijazno darilo ob gauleiterjevi slovesni umestitvi v Celovcu 30. novembra 1941.⁵

Kriza na Gorenjskem je po mnenju državnega vodstva terjala močno politično roko, ne le policijske okrepitve in dodatne policijske avtoritete iz Berlina.⁶ Dr. Friedrich Rainer je bil za to nalogo dokaj pripraven, saj ga je bolj kot rajhovske funkcionarje odlikoval občutek za razmere na Koroškem in bližnjem Kranjskem. Vrh tega je bil tudi res (skoraj) domačin, doma iz srednjekoroškega Šentvida, torej niti ne tako daleč od slovenskega etničnega območja. Krasil ga je tudi pedigree trdne protislovenske držve, čeprav se v protislovenskih izpadih po prvi svetovni vojni osebno ni udeleževal. Prijavil pa se je še kot dijak v prostovoljne obrambne formacije v času boja za Koroško 1918–1919. Čeprav do tedaj brez izkušenj pa se je v Salzburgu izkazal za dobrega voditelja in za politično dovolj močnega, saj je imel veliko neposrednih povezav tudi v Berlinu, v stranki in državnih strukturah.⁷ Dva tedna pozneje, 16. decembra 1941, so ga slovesno umestili še na položaj Reichstatthalterja, torej državnega namestnika za okrožje Koroška. Kmalu pa je dobil še funkcijo državnega komisarja za obrambo za območje XVIII. vojaškega okrožja.⁸

Na obeh umestitvah mu je bilo javno povedano, da je njegov cilj, ki ga je postavil sam Hitler, napraviti območje Gorenjske (in Mežiške doline) spet nemško.⁹

»Po včlanjenju bo Vaša naloga, da gradite na že postojećih temeljih naprej, da poglobite to, kaj se je doslej doseglo, in ga poživate z novim življenjem. Toda vse te naloge stopijo v ozadje napram vprašanju narodnostnega včlanjenja dežele južno od Karavank, ki je koncem koncev odločilno. Ta naloga mora biti vedno pravec Vašega delovanja. Kajti brez ustvaritve okopa nemških ljudi v tej deželi in brez političnega uveljavljanja teh nemških ljudi se mora prej ali slej zrušiti vsa še tako lepa upravna stavba.«¹⁰

Prvo leto vladanja

V svojem delovanju na Koroškem in Gorenjskem se je bil Rainer prisiljen posvečati predvsem saniranju posledic decembrske vstaje na Gorenjskem, vendar je pred očmi

4 Ferenc, *Množična vstaja decembra 1941*, str. 741–783; *Dienstkalender Heinrich Himmlers*, str. 291.

5 *Karawanken Bote*, 3. december 1941, št. 31, Slovesna uvedba Gauleiterja dr. Rainerja v službo. Širši pomen te kadrovske rešitve se je odražal tudi v prisotnosti državnega organizacijskega vodje NSDAP dr. Leya na prvi in notranjega ministra dr. Fricka na drugi umestitvi.

6 Ferenc, *Dva nemška policijska generala*, str. 111–123.

7 Williams, *Gau, Volk and Reich*, str. 97–116.

8 Prav tam, str. 118–119.

9 Prav tam, str. 119, 127.

10 *Karawanken Bote*, 20. december 1941, št. 36, Uvedba Gauleiterja dr. Rainerja v službo Reichsstatthalterja.

imel "koroško vprašanje", Slovence tudi severno od Karavank, reševanje problema podelitve državljanstva in utrjevanje svoje oblasti v državnem okrožju.

Komaj je prevzel svoje funkcije, se je moral soočiti v vstajo širših razsežnosti, ki jo je uspelo na Gorenjskem sprožiti odporiško gibanje, kar je grobo presenetilo zasedbeno oblast prav sredi končnih priprav za aneksijo. Kot je sam navajal, je z razmerami takoj seznanil Hitlerja. Bil je tudi tisti, ki je državnemu vrhu konec januarja 1942 svetoval, da se priključitev gorenjskega območja civilne uprave za enkrat zadrži,¹¹ kar je učinkovalo tudi širše, saj je moral to dejstvo sprejeti tudi gauleiter Uiberreither v Gradcu. Ni opazno, da bi se Rainer odmikal od prevladujočega mnenja, ki so ga zastopale tako civilne državne strukture kot policijski represivni aparat – da je namreč s poostreno represijo potrebno in mogoče Gorenjsko pomiriti, nato pa jo vključiti v rajh.¹² Politično je odločno podprl vse ukrepe, ki jih je izvedla policija in ostale varnostne strukture: streljanje talcev, poziv, da se uporniki vrnejo domov in verolomno skrivno usmrtitev petdesetih v Mauthausnu januarja 1942, ki so se na ta poziv vrnili domov, grožnje upornim ...¹³ Prispeval je še svoj poudarek, da je treba takoj popolnoma zapreti mejo območja z Ljubljansko pokrajino. Na umestitveni svečanosti v Celovcu 16. decembra je že izrekel misel, ki mu je bila tudi pozneje nekakšen moto:

»Oni ljudje v zasedenem ozemlju, ki voljno sodelujejo pri zgraditvi, se lahko zanašajo na zaščito nemške države. Kdor pa mori in ropa in roparjem ter morilcem pomaga, ta bo moral umreti. Kajti tam, kjer je Nemčija zasadila svoje zastave, tam velja le še nemško pravo, tam bo vzpostavljen nemški red in tam se mora imeti v čislih nemško disciplino.«¹⁴

Dva dni pozneje je predstavnikom slovenskega prebivalstva v Kranju povedal bolj naravnost:

»Že v pričetku mojega uradnega poslovanja sem pa prejel zelo žalostno vest. Dne 1. decembra so razbojniški morilci na najostudnejši način umorili Slovence, ki so bili voljni sodelovati pri obnovi in ki so bili za Führerja. Izvabili so jih

11 *Dienstkalender Heinrich Himmlers*, str. 323; Williams, *Gau, Volk and Reich*, str. 135; Ferenc, *Quellen*, str. 379; Ferenc, *Vprašanje priključitve*, str. 239–243.

12 Dne 17. decembra 1941 se je Himmler telefonsko pogovoril z novoimenovanim poveljnikom SIPO in SD v XVIII. vojaškem okrožju Erwinom Rösenerjem. Govora je bilo o napadu na smučarski oddelek redarstvene policije, popolni zaporji meje (z Italijo/Ljubljansko pokrajino), slednih psih, ki jih potrebuje policija in streljanju talcev. Gl. *Dienstkalender Heinrich Himmlers*, str. 292.

13 Ferenc, *Dva nemška policijska generala*, str. 111–123. Edino reminiscenco na potekajoče represivne ukrepe je ob umestitvi 16. decembra 1941 Rainer izrekel takole: »Zabvalil se je predvsem moštvo policije in orožništva, ki morajo v zasedenem ozemlju v najožjem sodelovanju z oboroženo silo doprinašati težke žrtve in kojih krvave žrtve so porok za to, da bo ta dežela brezpogojno in v celoti postala nemška«. *Karawanken Bote*, 20. december 1941, št. 36, str. 5, Država štiti one, ki so voljni sodelovali pri obnovi.

14 *Karawanken Bote*, 20. december 1941, št. 36, str. 5, Država štiti one, ki so voljni sodelovali pri obnovi.

bili v noči iz njihovih hiš in jih umorili. S takimi ljudmi ne more biti nobene skupnosti, take zločince je treba pokončati. Zato imamo varnostne organe v deželi, orožnike in policiste. Naloga teh je, da dajo deželi varnost in mir, da zaščitijo življenje prebivalcev in jim omogočijo iti po opravkih. Pri zasledovanju teh tolp so pa dne 12. decembra padli nemški policisti. Napadli so jih in tudi one, ki so bili le ranjeni, umorili na najostudnejši in najbolj prostaški način. Danes sem stal na njihovih grobovih, javil sem tudi to morilstvo Führerju in Führer mi je naročil, da moram skrbeti z najostrejšimi sredstvi za to, da se ne ponovijo več taka grozovita dejanja. Prisiljen sem torej storiti izredno ostre ukrepe. Pred Vami, kot predstavniki onih krogov prebivalstva, ki so voljni sodelovati pri obnovi, pa bi rad izjavil, da so ti ukrepi naperjeni samo proti zločincem, da nočem storiti niti enega ukrepa zoper ljudi, ki so doma, ki ostanejo na svojih kmetijah, ki obdelujejo svoja polja, ki gredo po svojih opravkih. Nasprotno; ravno ti ljudje morajo biti zaščiteni proti zločincem, ki brložijo v svojih skrivališčih, v nočeh pa iz njih sestopajo in brez izbire napadajo nemške policiste in slovenske civiliste. Ta boj pa velja ne samo tolпам, ampak je naperjen tudi proti vsem, ki te tolpe podpirajo. (..) Kdor je član tolpe, kdor tolпам pomaga, zapade nemškemu zakonu in zadene ga smrt. Na prebivalstvo pa se po poklicanih predstavnikih prebivalstva obračam s pozivom, da nam zaupa in se naj izroča našemu varstvu. Ako bi bili Slovenci, ki so bili prvega decembra umorjeni, po prejemu pretilnih pisem prišli k našim varnostnim organom, bi jih mogli zaščititi. Tega pa niso storili, bolj so se plašili pred tolпami nego zaupali nemški policiji in orožništvu, zato jim ni bilo pomoči. Saj še vedeli nismo, da jim preti nevarnost. Nadejam se, da bo prebivalstvo v bodoče vedelo, da smo mi in moji policijski organi ter orožniki njihovi pomočniki, prijatelji in zaščitniki. Uspešno pa moremo naše delo le takrat dovršiti, kadar vemo, kje se razbojniki nahajajo, in kadar se nam pri tem pomaga. Poklical sem sedaj ojačenje v to deželo. Prebivalstvo bo to v teh dneh ugotovilo. Ne bomo več trpeli, da bi se miroljubni prebivalci zatirali in begali po lažnivih poročilih. Z vsemi sredstvi bomo iztrebili zlo, ki je prišlo čez to lepo deželo. Morilci tudi poskušajo zapeljavati prebivalstvo z lažnivimi poročili in najdejo pomagače za razširjanje; deloma so to zlobneži, deloma pa bedaki. Trdijo, da je Nemčija poražena, pravijo da se nemška vzhodna fronta umika in trdijo, da je Führer umrl ter da se bliža splošen punt komunistov. Te govornice so vse gola laž. Pošilja jih v svet moskovski radio. Zakaj? Zato, ker našim nasprotnikom tako slaba prede, da so njihovo zadnje upanje vstaje v ozemljih, ki jih je Nemčija zasedla. Bil sem pred nekaj dnevi v državni pisarni in Führer nas je izvestil, o položaju, v katerem se danes nahaja Nemčija. (...) Če pridejo sedaj razbojniki in amerikanske, bolševiške in židovske radiooddaje menijo, da bodo mogle tukajšnjemu prebivalstvu

natvezati laži, takrat se morajo vsi pametni in resni ljudje dvigniti in izjasniti: To so laži, ne verjamite jim! Ako menijo, da bodo mogli tukaj izvršiti vpoklic mladih, za orožje sposobnih ljudi, povem tem ljudem: Tem vpoklicom se ne smete pokoriti! Kdor zapusti delovno mesto, sabotira izgradnjo, se uvršča med razbojnike in zapade s tem zakonu. Kdor pa ostane na svojem delovnem mestu, tega štiti nemško pravo in nemški red. Uvedel sem potrebne ukrepe za zaščito tega ozemlja. Moja skrb bo, da se na nemško-italijanski meji ne bo več vršil neopravičen promet. Zavaroval bom celo mejo. Zatrli bom komuniste, kolikor se še nahajajo med Vami, jih dvignil in tukaj pridete tudi Vi v poštev, da nam javite kolovodje in hujskače. Skrbeli bomo za to, da ne bodo mogli še nadalje strmoglaviti ljudstva v nesrečo. Z vsemi sredstvi propagande bom skušal prebivalstvu vse pojasniti. Najvažnejši pa je vpliv, ki ga lahko izvršujete Vi, kajti Vam ljudstvo zaupa, in če prebivalstvo vidi da imate Vi zaupanje do mene, bo tudi ono meni zaupalo. Tudi Führerju morate zaupati, kajti Führer hoče, da bo dežela srečna, on je prijatelj prebivalstva te dežele in tudi jaz sem prišel kot prijatelj v to deželo. Povejte to tudi Vašim prijateljem in ti naj to zopet povedo naprej, naj se razširi. Z vsemi sredstvi bom skrbel za to, da bomo pomagali prebivalstvu. Vsak, kdor je reven, naj dobi pomoč, vsak, kdor hodi na delo, naj bo zaščiten, upotrebili bomo vso našo krepkost, da napravimo to deželo srečno. To se pa more zgoditi samo z Vašo pomočjo. Zanašam se na Vas, na pamet in razumnost prebivalstva. Zanašam se tudi na to, da zaupate našemu velikemu Führerju Adolfu Hitlerju, ki je postal tudi Vaš Führer, da ste uverjeni o tem, da bo novi red Evrope prinesel tudi zadovoljstvo za te pokrajine. To je vse, kar sem Vam danes hotel povedati. Prosim Vas, da kot predstavniki prebivalstva razširite to med Vašimi rojaki. To je pa tudi izjava, ki jo podajam povodom prevzema službe.«¹⁵

Si je pa, očitno prepričan, da bo to pomagalo pri njegovem namenu, prizadeval, da bi iz Južne Koroške (Südkärnten) uradno naredil Gorenjsko (Oberkrain), da bi se torej razbremenil še tega, da bi prebivalstvu Gorenjske vsiljeval koroško identiteto, kar pa je pomenilo tudi odmik od brezprizivnega ustvarjanja povečanega koroškega okrožja. Pristanek na to je končno dobil na sestanku s Hitlerjem in Himmlerjem 22. januarja 1942.¹⁶ To pa ni pomenilo, da je od germanizacije gorenjskega prebivalstva odstopil; aprila je poleg vseh ukrepov uvedel še uradno popolno ponemčenje osebnih imen.¹⁷ Utrjevanje

15 *Karawanken Bote*, 24. december 1941, št. 37, Hočem, da postane ta dežela srečna!

16 *Dienstkalender Heinrich Himmlers*, str. 323.

17 V-AB des Chefs der Zivilverwaltung in den Besetzten Gebieten Kärntens und Krains. Ausgabe B, 26. februar 1942, št. 4/25, Verordnung über die deutsche Schreibweise von Vor- und Familiennamen in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 10. 2. 1942.

meje je steklo, spomladi že tudi na terenu, kjer so izsekali gozd, preseljevali prebivalce iz obmejnega pasu, postavljali žične ovire z minskimi polji.

Ne glede na zavzetost z območjem civilne uprave pa je skušal čim prej zmanjšati tudi slovensko navzočnost na Koroškem, da v celotnem okrožju uredi nacionalno problematiko. V povezavi z načrtovano preselitvijo nemškega prebivalstva z Južne Tirolske in Kanalske doline je pripravil tudi načrt za izgon narodnostnega jedra Slovencev v okrožju, ki bi jo moral izvesti že kmalu po prevzemu oblasti v decembru 1941, a se je izvedba zavlekla do aprila 1942. Aretacija okoli 200 družin koroških Slovencev se politično ni povsem posrečila. Glede na več protestov je po odrejeni preiskavi okoli 15 % aretiranih izpustil, preostale pa so sredi aprila razselili v nemška okrožja. Napake in politično škodo je pripisal gestapu. Nadaljevanje etničnega čiščenja pa je tiho odložil.¹⁸

Komaj si je lahko malce utvarjal, da je območje civilne uprave pomirjeno, je pozno pomladi 1942 moral zaznati, da se na Gorenjskem približuje nova varnostna kriza – ponoven vzpon odporniškega delovanja. Na to so kazali tako rezultati gestapa pri odkrivanju odporniških organizacij kot tudi ponovno vznikanje partizanskih enot in njihovi vedno pogostejši napadi na delovanje oblastnih struktur, prometa itd.¹⁹ Maja 1942 se je oblast morala ponovno ozreti na okrepitev varnostnih sil; že 27. maja je Himmler v pogovoru z vodjem redarstvene policije Dalugejem obravnaval namero, da se pošlje gorski policijski polk Franz na območje civilne uprave.²⁰

Način boja s ponovno okrepljenimi partizanskimi enotami poleti 1942 je ponovno narekovala osrednja oblast. Državni vodja SS in policije Heinrich Himmler je 25. junija 1942 izdal ukaz za izvedbo velike protipartizanske akcije na območju civilne uprave, ki jo je imenoval Enzian, za postopanje pri tem pa po ostrini podobne smernice, kot so bile v veljavi na vzhodu. Te so predvidevale, da se upornike postreli na licu mesta, pa tudi civilno prebivalstvo (»schuldige Sippe«) tam, kjer pride do uporniških dejanj. Ženske družinske člane naj bi odvedli v koncentracijska taborišča, otroke pa oddali v rasni pregled (rassische Musterung).²¹ Za vodenje operacije je pooblastil višjega vodjo SS in policije Alpenland generala Rösenerja, za vodenje angažiranih enot pa poveljnika redarstvene policije generala Brennerja. Dodelil jima je okoli 5.000 mož. Himmler je ukazal postaviti s 1. julijem tudi novega poveljnika varnostne policije in varnostne službe na Bledu; izbrali so Josefa Vogta, izkušenega v policijskem postopanju proti komunistom

18 Williams, Gau, *Volk and Reich*, str. 141–143; prim. Sima, *Die Vertreibung von Karntner Slowenen*, str. 133–209.

19 Budna, Dežman, Lušina, *Gorenjski partizan*; Jan, *Kokrški odred*, str. 199–321; Križnar, *Kranjsko okrožje*, str. 173–186; Križnar, *Jesenjsko okrožje*, str. 139–150; Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 102–108.

20 *Dienstkalender Heinrich Himmlers*, str. 437.

21 *Dienstkalender Heinrich Himmlers*, str. 466; NAW, T175 R140, posn. 2668260–2668261, Richtlinien für Durchführung der Aktion gegen Partisanen und sonstige Banditen in Oberkrain und Untersteiermark, 25. junij 1942, cit. po Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 261.

v Nemčiji.²² Istočasno pa je Himmler, prepričan v uspeh svojih posegov, načrtoval tudi naselitev okoli 10.000 besarabskih Nemcev v obmejni predel in celo razmišljal, da bi po koncu te akcije takoj izvedli radikalno izselitev gorenjskega prebivalstva, da bi jih ostalo le 40.000, k njim pa naj bi naselili 80.000 Nemcev.²³

Poveljujoči Rösener je širše operacije zoper partizanske enote začel 30. junija v Poljanski dolini. Protipartizanska operacija Enzian²⁴ je časovno skoraj sovpadla s pripravami partizanskih enot na izvedbo načrta, da bo na Gorenjskem ponovno vzpostavilo veliko osvobojeno ozemlje.²⁵ Dne 2. julija je izdal proglas, v katerem je uvedel izredne razmere v smislu smernic iz 25. junija. Istega dne sta prišla na Bled generala Kurt Daluge, poveljnik redarstvene policije, in pooblaščenec za protipartizanski boj Kurt Knoblauch. Na konferenci 3. julija so dorekli ukrepe zoper upornike in tiste, ki so jih podpirali.²⁶

Ostrina, s kakršno so nemške policijske sile nastopile (požig Korena, Kokre, Bistrice pri Podbrezjah, Zlatega polja, skupaj 11 vasi), poboji moških teh vasi – neudeleženih civilnih prebivalcev – na licu mesta, odvedba preostalih prebivalcev v koncentracijska taborišča, hkratna množična streljanja talcev (julija 1942 330 oseb), je pustila svoje posledice tako na voljnosti sodelovanja prebivalstva s partizanskimi enotami – te so bile v dobršni meri na tujem terenu, saj je okoli 500 partizanov II. grupe odredov prehajalo od Polhograjskega hribovja prek hribovja na desnem bregu in Gorenjske ravnine na Štajersko – kot na manjšo pripravljenost pridružiti se partizanom. Tako je represija gotovo prispevala k neponovitvi decembrske vstaje. V sistematičnem zasledovanju partizanskih enot s sedmimi policijskimi bataljoni, med njimi tudi celim 18. policijskim polkom gorskih lovcev (3500 mož),²⁷ so bile te zdesetkane (največje izgube so enote I. grupe odredov doživele v prvi polovici septembra na Jelovici in v Udenborštu), del II. grupe odredov pa se je prebil na Štajersko in del vrnil v Ljubljansko pokrajino. Padla je okoli tretjina borcev, druga tretjina pa se je vdala ali so jih ujeli. Obširne aretacije pripadnikov Osvobodilne fronte so dopolnile nemške uspehe v boju s partizanskimi enotami.²⁸

Ni znakov, da bi šef civilne uprave temu postopanju v operaciji Enzian nasprotoval. Ključni trenutek v Rainerjevem odmiku od tedanje zgolj na represijo oprte okupacijske politike je nastopil konec poletja 1942, saj naj bi se operacija Enzian končala 15. septembra. Pri tem gre najbrž za mešanico strateških odločitev, sprejetih na državni ravni, in vpliva lokalnih razmer na območju civilne uprave. Na državnem nivoju je že spomladi

22 Himmler je ukazal poiskati drugega poveljnika varnostne policije in varnostne službe 27. junija 1942 zvečer. Gl. *Dienstkalender Heinrich Himmlers*, str. 468; Forte, *Nič več strogo zaupno*, str. 282.

23 Ferenc, *Quellen*, str. 446–467, 461–463, 508.

24 *Zbornik dokumentov*, VI/3, dok. 169, str. 507–511.

25 Prim. Guštin, *Načrt glavnega poveljstva*, str. 56–69.

26 Prim. Križnar, *Kranjsko okrožje*, str. 187–188, nekoliko različno Forte, *Nič več strogo zaupno*, str. 284–293.

27 Franz, *Gebirgsjäger der Polizei*, str. 23–37; Schreiner Božič, *Ofenziva Encijan*, str. 79–85.

28 Ferlež, *Druga grupa odredov*, str. 321–420; Križnar, *Jesenško okrožje*, str. 157–171; Križnar, *Kranjsko okrožje*, str. 182–221, 277; Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 108–117.

1942 prišlo do odločitve o pritegnitvi okupiranega območja v nemški prostor z uporabo začasnih rešitev; postopno uvajanje nemške zakonodaje po posameznih sektorjih in področjih na območje civilne uprave. Eno od prvih in najpomembnejših je bila ureditev državljanstva prebivalstva. To je bilo na območju Spodnje Štajerske od marca 1942 že urejeno.²⁹ Prebivalstvu (z izjemo zaščitencev) so namreč namenili nemško državljanstvo; zanesljivim z nemškimi koreninami običajno brez omejitev, preostalemu rasno in politično zadovoljivemu slovenskemu prebivalstvu začasno – na preklic, za preizkusno dobo 10 let, zaščitenci so ostali brez državljanstva.³⁰ Jasno je bilo, da bo to treba podobno in kmalu urediti tudi za preostali del območja civilne uprave. Rainer je po pomladanski zamudi pospešil urejanje državljanstva na Gorenjskem, da bi čim prej izenačil stanje na območju civilne uprave, a dejansko tega ni mogel urediti pred zaključkom protipartijske operacije. Težave mu je delalo tudi vprašanje kriterija za podelitev državljanstva; končno je obveljalo za temeljni kriterij članstvo v Koroški ljudski zvezi.³¹ Tudi pozneje je bilo o podelitvi državljanstva še veliko nejasnosti, zato so ga končno uradno uredili šele z uredbo, ki je bila objavljena 20. oktobra 1942.³² Zanimivo pa je, da je Rainer uvedel na svojem delu območja civilne uprave državno vojaško zakonodajo pred ureditvijo državljanstva; zadevno uredbo je v uradnem listu za območje civilne uprave objavil že julija 1942 sredi največjega nasilja in prizadevanja, da bi spet vzpostavili normalne razmere,³³ kar dopušča dvom o tem, koliko je bila želja po pridobitvi dodatnih vojakov sploh še povezana s sistemskim urejanjem okoliščin, v tem primeru državljanstva kot brezpogojne osnove za vojaško obveznost v redni nemški vojski.

Ukrepati proti državljanom lastne države enako kot prej, ko to še niso bili, je bilo že iz političnih razlogov napačno, hkrati pa so potrebovali jasen dokaz, da bi prebivalstvo prepričali v spremembo po krvavem poletju. Šef civilne uprave Rainer je tako za september 1942 pripravil simbolno točko preloma. Dne 27. septembra je zbral v Kranju vso okupacijsko elito okrožja in tudi nekaj tisoč poslušalcev. Slovesnost se je začela s poslovilno parado 18. policijskega polka gorskih lovcev. Na velikem popoldanskem, nacistično pompozem zborovanju z veliko zastavami in uniformami je Rainer sporočil,

29 Prim. Ferenc, *Politične in državljanske kategorije*, str. 308.

30 Prav tam, str. 305–309.

31 Prim. Ferenc, *Politične in državljanske kategorije*, str. 310–311. Zdi se, da se je Rainer ogreval za drugačno rešitev problema državljanstva slovenskega prebivalstva, kot je bila uporabljena na Štajerskem, namreč uporabo t. i. liste nemškega ljudstva (Deutsche Volksliste), ki so jo že prakticirali v priključenih poljskih pokrajinah. Prim. Ferenc, *Politične in državljanske kategorije*, str. 308–309; Kaczmarek, *Polen in Wehrmachtuniform*, str. 62.

32 V-AB des Chefs der Zivilverwaltung in den Besetzten Gebieten Kärntens und Krains. Ausgabe B, 24. oktober 1942, št. 21/112, Bekanntmachung über die Erfassung für den Wehrdienst und den Reichsarbeitsdienst in den Besetzten Gebieten Karntens und Krains, 6. oktober 1942; prim. Ferenc, *Politične in državljanske kategorije*, str. 310–311.

33 V-AB des Chefs der Zivilverwaltung in den Besetzten Gebieten Kärntens und Krains. Ausgabe B, 20. julij 1942, št. 16/87, Verordnung über die Einführung des Wehrrechtes in den besetzten Gebieten Karntens und Krains, 7. julij 1942.

da je Gorenjska 'pomirjena' in da bo odslej nemška oblast ravnala drugače. Ukinjeni naj bi bili vsi kazenski ukrepi, omejitve in izganjanje prebivalstva: »*Kazenskih ukrepov kakor prav posebno prisilnih izselitev spričo nastalega miru ni več treba ter veljajo zato z današnjim dnevom kot zaključene.*«³⁴ Najavil je, da bo vsem Gorenjcem podeljeno nemško državljanstvo, a hkrati poudaril, da bodo vsi, ki bi se upirali, odstranjeni. Da bi povečal doseg svojega sporočila, je izdal tudi letak z vsebino proklamacije, objavil jo je tudi prebivalstvu območja civilne uprave namenjen časopis *Karawanken Bote*. V proglasu je ob vsem napovedovanju nove dobe ohranil številne grožnje, saj naj bi prav nove državljske pravice terjale od prebivalstva tudi več dolžnosti.³⁵ Gledano vsebinsko je proklamacija vsebovala le sporočilo, da bodo izredne razmere, vzpostavljene s Himmlerjevim odlokom, od 25.

34 *Karawanken Bote*, 2, 30. september 1942, št. 77, Proklamacija prebivalstvu Gorenjske, 27. september 1942.

35 Prav tam. Celotno besedilo: »*Vsled krivde zločinskih komunističnih elementov in njih pomagačev je prišlo mnogo zla nad Gorenjsko. Boljševiški tolovaji in morilci — večji del deželi tuja svojaj — so računali s tem, privabiti prebivalstvo z lažmi in obljubami in spraviti deželico v nemir. Kdor jim ni sledil iz dobre volje, tega so prisilili ali umorili. Razrušenja, požigi, izropane trgovine in kmetije, kri mnogih umorjenih mož in žena so povsod vidne sledi komunističnega nasilja. Kakor že mnogokrat v zadnjem tisoletju, se je tudi v tej stiski postavil Nemeč na branik gorenjske dežele. Kljub temu, da bijejo milijoni nemških vojakov na vzhodu in zapadu severu in jugu Evrope v zmagoslavnih bitkah največjo odločilno borbo zgodovine na kopnem, na morju in v zraku, je poslal Fubrer na mojo prošnjo v deželo potrebne sile za pobijanje boljševiškega krvavega terorja. Večji del tolp je uničen, ostanek pa razbit ter beži. Prebivalstvo pa se je ne glede na obžalovanja vredne izjeme, v vedno večji meri odločilo za red in zakon nemškega Reicha. Namesto začetnega pasivnega in pričakujočega zadržanja je stopilo čestokrat sodelovanje pri ugotavljanju sovražnih skrivališč in pripravljenost za aktivno obrambo. Vidim v tem znake preokreta v prepričanju, od katerega upam, da bo trajno. Uspehi nemških enot na eni in pozitivno zadržanje širših krogov prebivalstva na drugi strani mi omogočajo, ustvarjati nadaljnje predpogoje za podvig na Gorenjskem. • Z razveljavo policijskih omejitev je uvedeno vzpostavljanje normalnih razmer. Kazenskih ukrepov kakor prav posebno prisilnih izselitev spričo nastalega miru ni več treba ter veljajo zato z današnjim dnevom kot zaključene. V bodoče naj nas nihče več ne prisili do takih najtrjhsih kazni! V znak svojega zaupanja sem sklenil, vse Gorenjce, ki so se prijaviili za člane Kärntner Volksbunda in se izkazali v preteklih mesecih kot pozitivni in državi zvesti elementi, z veljavo od 1. oktobra 1942 sprejeti v Volksbund in jim podeliti »državljanstvo do preklica«. Prevzamemo s tem iste pravice, katere vse uživajo državljani Velikonemškega Reicha ter so tem v vsakem ozirju enaki. Enake pravice imajo za pogoj enake dolžnosti! Kot pripadniki Velikonemškega Reicha so Gorenjci obvezni do zvestobe napram Führerju in Reichu, do poslušnosti napram od Führerja postavljenim organom, do borbe zoper vsa državni sovražna stremjenja, do odslužitve der Wehrpflicht (vojne službe) in der Arbeitsdienstpflicht (dolžnosti službe dela), do spoštovanja zakonov in naredb, do sodelovanja na vseh področjih javnega življenja. Kot prebivalce obmejnega Gaua Kärnten obvezujem vse tukaj naseljene k posebni pazljivosti zoper državni sovražna stremjenja, k hrabrosti in požrtvovalnosti pri obrambi južne pokrajine Reicha, k marljivosti in pridnosti, podomatič se z jezikom in ureditvami nacionalsocialističnega Velikonemškega Reicha. Kdor bo izpolnil te dolžnosti, bo tukaj lahko živel v varstvu Reicha. Odprta pa mu je preko njegove drage ožje domovinske deželice kot domovina ves veliki Reich nemškega naroda. Ta Reich spoznati in mu lahko na kakršnem koli mestu služiti, bo Vaš ponos in sreča Vaših otrok. Gorenjska bo deležna bodočih Führerjevih podvigovalnih del, z regulacijami in popravki bodo izravnane škode preteklosti, zdrava eksistenca kmetov, obrtnikov, delavcev in nameščencev bo zasigurana. Najstrožja kazen pa zadene tistega ki postane državi nezvest ter krši svojo dolžnost. Vsakega krivca in z njim po istem protidržavnem mišljenju zvezane družinske in hišne člane bomo iz dežele odstranili. Zapravili so svoje imetje, v težjih slučajih pa svoje življenje. Za vsako nasilno dejanje velja smrt. Tudi ne bomo dovolili skritega nasprotstva, tajne sabotaže ali podtalnega rovarjenja. Kdor o tem ve pa je tiho, je skriv. Kdor pa stoji kot strahopetnež ob strani, kjer velja, brani se s skupnimi močmi pred roparskim napadom, ni vreden, da prebiva v tej deželi. S tem, Gorenjci in Gorenjke, je Vaša pot jasna. Na Vas je, če jo boste bodili. Po mesecih težke stiske in grenkega trpljenja za mnoge od Vas stopite z današnjim dnevom v zasigurano pravno razmerje v okviru Velikonemškega Reicha. Čas nesigurnosti in nevarnosti je za Vami. Vaša eksistenca je trdno zvezana z usodo Reicha. S to proklamacijo so Vaše pravice in dolžnosti jasno orisane. Svečano se zavežem, skrbeti za izpolnitev teh določil v dobrem kakor v slabem. Naj sledi iz tega za Vas Gorenjce sreča in blagoslov!«*

junija 1942 odpravljene, zgleда pa tudi, da je Rainer odstopil od radikalnega izseljevanja gorenjskega prebivalstva, ki je bilo tudi v njegovih načrtih še dva meseca prej.³⁶ Cilji – germanizacija in aneksija – so ostali isti in tudi v podobnih časovnih rokih kot prej. Pridobitev državljanstva je prebivalstvu lahko pomenila le znak, da bodo nekoliko bolj varni, a je hkrati tudi bil znak dokončnosti (brutalne) nemške nadvlade, ki vendar ni bila identična avstro-ogrski, kot so se je spominjale starejše generacije.

Državljanstvo »Velikonemškega rajha« je bilo res sukcesivno podeljeno vsem članom Kärntner Volksbunda od 1. oktobra 1942, vendar pa je bilo v praksi še vedno veliko nejasnosti.³⁷ Vojno pravo, ki je bilo uvedeno že 7. julija 1942, so nemške oblasti začele izvajati takoj. V času med 12. in 31. oktobrom so vpoklicale letnika 1923 in 1924 na nabor za vojaško službo in državno delovno službo.³⁸ Policija je istočasno s sistematičnimi akcijami uspela, da je partizanske enote močno zredčila, preostale partizane pa potisnila v popolno defenzivo, tako da je doseglo oboroženo odporništvo v novembru 1942 najnižjo točko od njegovega začetka julija 1941 dalje. Tudi terenska organizacija odporniškega gibanja je bila na marsikaterem območju Gorenjske razbita. Kazali so se že prvi uspehi novega šefa gestapa Helmutha Rosumeka.³⁹ Potek popisa in nabora je oblast budno spremljala. Sam vpoklic obeh letnikov v državno delovno službo januarja 1943 jih je navdajal z zmernim optimizmom, saj velikega odpada ni bilo, a je vendar v prvi polovici januarja odšlo v partizanske enote vsaj 196 vpoklicanih.⁴⁰ Tako Rainerjev uspeh ni držal dolgo. Odporniško gibanje si je s pomočjo in spodbudo iz Ljubljanske pokrajine pozimi 1942/1943 spet opomoglo, nato pa zgodaj spomladi spet oživel z aktiviranjem novih pristašev. Obnavljale so se odporniške organizacije na terenu, partizani pa so začeli z večjo aktivnostjo. Prelom je pomenil najprej januarski boj za vpoklicana letnika, še bolj pa precej večji pritok konec marca 1943 v nemško vojsko mobiliziranih letnikov 1916–1922, saj se jih je v partizanske enote vključilo še okoli 500 in do konca maja doseglo številko 1.000.⁴¹ Poleg tega pa je Rainerja moralo skrbeti povezovanje odporniškega gibanja s slovenskim prebivalstvom na severni strani Karavank. To se je začelo že zgodaj spomladi 1942, nato pa se je samo še širilo.⁴²

36 V priporu v Ljubljani je opustitev množičnega izganjanja pojasnil kot svoj dosežek, saj naj bi Himmlerja uspel prepričati, da izvedbo takega načrta opusti. Prim. Elste et al., *Avstrija na zatožni klopi*, str. 96.

37 Prim. Ferenc, *Politične in državljanske kategorije*, str. 310–311.

38 V-AB des Chefs der Zivilverwaltung in den Besetzten Gebieten Kärntens und Krains. Ausgabe B, 24. oktober 1942, št. 21/112, Bekantmachung über die Erfassung für den Wehrdienst und den Reichsarbeitsdienst in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, 6. oktober 1942. Celovito Kokalj Kočever, *Gorenjski mobiliziranci v nemški vojski 1943–1945*.

39 Prim. Gaspari, *The Rosumek case*, str. 75–108; Forte, *Nič več strogo zaupno*, str. 282–293.

40 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 196–197.

41 Križnar, *Kranjsko okrožje*, str. 259–261; Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 197, 204.

42 Linasi, *Koroški partizani*, str. 46–84, 321–323; Jan, *Kokrški odred*, str. 326–348.

Pol leta »novega kurza«

Marca 1943 je gauleiter Rainer odredil praznovanje 5-letnice ustanovitve velikonemškega rajha, peto obletnico priključitve Avstrije nemški državi. V ta namen je bil v Celovcu 13. marca sklican osrednji okrožni shod, na katerem je bil slavnostni govornik, seveda, gauleiter dr. Friedrich Rainer. V govoru je poleg osrednjega dela o boju nacistov za združitev povedal tudi nekaj misli o trenutnem političnem in varnostnem položaju, vendar pa se je izognil kakršnikoli podrobnejši omembi etničnih, političnih problemov ali odporiškega gibanja, ki bi bili vezani na okrožje Koroško. Poudarjal pa je totalno mobilizacijo, pomen boja in dela za domovino, vestnega dela v proizvodnji za vojno in žrtvovanja za zmago nemške stvari.⁴³

V sklop pričujoče obletnice pa najbrž sodi tudi njegovo predavanje oficirjem XVIII. vojaškega okrožja iz Salzburga. Čeprav je bilo tudi to predavanje obračun istih dejstev in istega stanja, pa je pred izbrano notranjo publiko, za katero smemo domnevati, da o razmerah v okrožju in na območju civilne uprave ni bila tako podrobno podučena, dejstva v prid nemški stvari in probleme lahko izpostavljal bolj jasno in odprto, predvsem pa osredotočeno na državno okrožje Koroško.

Za 19. marca 1943 je torej poveljstvo XVIII. vojaškega okrožja v Salzburgu svoje oficirje povabilo na predavanje gauleiterja dr. Friedricha Rainerja v hotel Sandwirt. Rainer si je za predavanje pripravil obsežen tekst, za katerega moramo domnevati, da kaže njegov pogled na situacijo na Koroškem in zlasti na Gorenjskem ter njegova stališča, kaj in kako problem reševati.⁴⁴ Jedro njegovega predavanja ni bilo nič praznično, je pa v njem podal celovit pregled političnih in družbenih razmer v okrožju Koroška vključno z Gorenjsko in Mežiško dolino. V prvem delu govora se je osredotočil na okoliščine zasedbe Gorenjske, nato na razmere na Gorenjskem in zatem še enako izčrpno na vprašanje koroških Slovencev.

Iz prvega dela je izdvojiti izhodišča iz analize vzrokov za nastanek odporiškega gibanja. Sam je videl dva poglavitna dejavnika; »delitev Kranjske« in drugega, zasedranost komunistov na industrijsko močnem Gorenjskem. V prvem s krepkimi besedami utemeljuje upor s prizadetim nacionalnim občutkom Kranjcev, ki so pričakovali avtonomijo podobno Slovaški, da so se z delitvijo Kranjske (med Italijane in Nemce) uničile vse sanje o avtonomiji in so kranjski Slovenci to občutili kot udarec v želodec »*als eine Zerstörung ihrer nationalen und kulturellen Selbstständigkeitwunsche*.«⁴⁵ V njegovem podajanju je jasno vidno (že staro) razumevanje, da slovenski štajerski del v nobenem pogledu ne sodi v slovenski nacionalni problem, zato govori izključno o problemu Kranjcev. Glede komunistov kot drugega počela upora ni povedal nič posebnega, le da je vezal

43 *Rede des Gauleiters Dr. Friedrich Rainer.*

44 Bundesarchiv, Freiburg (Abteilung Militärarchiv) RH 53-18, Wehrkreiskommando XVIII (Salzburg), ae 275.

45 Prav tam, str. 4–5.

komunistično akcijo na Gorenjskem na moskovske ukaze (*»Sie erhielten Befehle aus Moskau«*). Toda ne glede na tako ugotovitev je vlogo Osvobodilne fronte jasno povzel: *»Nach aussen geben sie sich den Anschein, als seien sie eine die ganze Bevölkerung umfassende nationale Widerstandsbewegung. Sie schlugten nationale Töne an und appellieren wiederholt in ihren Flugschriften an die Katholiken.«*⁴⁶

V tem okviru je spregovoril o nemški okupacijski politiki na Gorenjskem:

*»Über die Massnahmen auf deutscher Seite ist manche Kritik laut geworden, auch aus der Wehrmacht. Der Tadel richtet sich gegen der angewandten Methoden und gegen die Behandlungsweise der Oberkrainer überhaupt. Man hätte, so sagt die Kritik, mit anderen Methoden vorgehen müssen und sich dadurch die freundliche Gesinnung der Oberkrainer erhalten können. Ich selbst bin erst ein halbes Jahr nach der Rückgewinnung dieser Gebiete durch das Reich als Gauleiter nach Kärnten gekommen. Es hatten bereits im Sommer Kämpfe stattgefunden und zu meine Begrüssung gab es böse Zwischenfälle, die sich zu einem Aufstandsversuch in Dezember 1941 verdichteten, mit dem wir bis in das Frühjahr hinein zu tun hatten. Ich habe mich ernstlich bemüht, eine klare Linie in die ganze Sache hineinzubekommen und glaube, dies auch als gelungen konstatieren zu können.«*⁴⁷

Opazno je, da se je torej izognil kakršnikoli jasni opredelitvi o kritikah postopanja okupacijskih oblasti, čeprav je dal vedeti, da jih on ni povzročil, ampak da si prizadeva vzpostaviti načelno politiko ("jasno linijo"), s katero je najbrž mislil prav svojo proklamacijo iz septembra 1942 – torej: vsak, ki se bo uprl, bo odstranjen ali mrtev, kdor bo sodeloval, bo zaščiten in bo ostal na Gorenjskem.

V čem je torej bila njegova sprememba okupacijske politike? *»Aussiedlungen als Aktionen werden nicht mehr stattfinden. Die Nichterfüllung staatsbürgerlicher Pflichten allerdings wird immer die Entfernung aus dem Grenzgebiete mit sich ziehen.«*⁴⁸ Pol leta pozneje je torej dobesedno ponovil glavno sporočilo svoje deklaracije, ne glede na to, da so medtem že množično izseljevali družinske člane vojaških obveznikov, ki so pred vpoklicem januarja in februarja 1943 zbežali v partizane. Sklenemo lahko, da se torej dejansko v načelih ni spremenilo nič, pač pa se je le taktika nekoliko umirila, da se torej izselitve (iz nacionalnopolitičnih razlogov) ne opravijo, kar pa ne preprečuje izselitve tistih prebivalcev, katerih družinski član sodeluje v odporiškem gibanju. Seveda je bilo to lažje postavljati v trenutku, ko je bilo odporiško gibanje v slabi kondiciji. In kljub temu je prisotnim oficirjem gauleiter zagotovil, da se bo boj proti partizanom in odporiški

46 Prav tam, str. 5–6.

47 Prav tam, str. 6–7.

48 Prav tam, str. 15.

organizaciji pod poveljstvom višjega vodje SS in policije v XVIII. vojaškem okrožju Rösenerja nadaljeval z uporabo vseh sil, ki jih imajo na razpolago.⁴⁹

Najbolj pa izstopa njegov pogled na alternativni razvoj dogodkov, ki bi se lahko uresničil že čez nekaj mesecev, česar seveda tedaj ni mogel vedeti.

»Ich vertrete folgende Auffassung. Wäre Slovenien nicht geteilt sondern als Ganzes von deutschen Truppen besetzt und in deutsche Verwaltung genommen worden, so wäre es voraussichtlich dazu gekommen das Gebiet ähnlich zu behandeln wie Böhmen und Mähren. Es hätte sich dann als vernünftig erwiesen, diese rund eine Milion Slowenen an und für sich in Ruhe zu lassen, dafür zu sorgen, dass sie fleissig arbeiten und damit das Rüstungs- und Wirtschaftspotential Deutschlands verstärken und keine Sabotage verüben.«⁵⁰

Toda *vodja* je odločil drugače in taka rešitev ni bila mogoča.

»Es wäre sinnlos und gefährlich, mit 170.000 Oberkrainern Autonomieexperimente zu unternehmen. Jede nationale und kulturelle Selbstverwaltung dieses abgesplitterten Teiles würde früher oder später in eine politische und naturnotwendig iredentistische Einigungsbewegung auswachsen. Dieser Teil würde nicht zum Reich streben, sondern zentrifugale Tendenzen aufweisen, keine Grenzsicherung sondern allerhöchste Grenzgefährdung bedeuten.«⁵¹

In se je spustil v obsirno utemeljevanje Hitlerjeve odločitve, da je treba Gorenjsko »narediti spet nemško«, celo z navajanjem ugotovitev komaj ustanovljenega inštituta v Celovcu. Germanizacija Gorenjske naj bi bila uresničljiva in z nacionalsocialističnega svetovnega nazora pravilna. Vse preostalo pa je, z njegovimi besedami, le vprašanje uporabe ustreznih sredstev.

»Aufrührerischen Elementen gegenüber musste und wird auch weiterhin mit aller Schärfe aufgetreten werden. Wer sich gegen das Reich erhebt, ist der Todes. Die Mitschuldigenverfallen derselben Strafe, gleichgesinnte Angehörige der Familie müssen das Land verlassen.«⁵²

49 Prav tam, str. 10.

50 Prav tam, str. 7.

51 Prav tam, str. 7.

52 Prav tam, str. 10.

Hkrati pa je res, da je poudarjeno vodil politiko, ki jo lahko ocenimo za korenček, torej investicije (predor Ljubelj, popravila cest, nove šole in vrtci), socialno zavarovanje zaposlenih, pospeševanje kmetijstva. V tem je torej Rainer – čeprav je velika večina ukrepov izvirala iz uvajanja rajhovske zakonodaje na Gorenjsko – prešel iz golega protipartizanskega boja v protiodporniško delovanje.

Oficirjem je povedal tudi nekaj o značaju bojevanja z uporniki:

»Der Gegner begünstigt der gebirgige und waldige Character des Landes, seine Orts- und Personenkenntnis. Seine Taktik ist die übliche des Bandenkrieges. Er überfällt bei Nacht, weicht Kämpfen aus und ergänzt sich in der Hauptsache aus südlicheren Gebieten sowie durch Zwangsrekrutierte und Deserteure. Die Bewaffnung schwankt nach dem Kriegsglück. Sie verfügen über Gewehre, Maschinenpistolen und Maschinengewehre, gegenwärtig in nicht genügender Zahl. Ein Durchkämmen des Gebietes, wie es oft auch von militärischer Seite empfohlen wird, ist für den Kenner der Verhältnisse aussichtslos. Die Bekämpfung muss in der Weise erfolgen, dass auf Grund sorgfältiger Erkundung bewegliche schwerbewaffnete und für das Gelände ausgerüstete eigene Verbände den Gegner aufsuchen, zum Kampfe stellen und vernichten. Dank hervorragender Leistungen des deutschen wehrhaften Einsatzes konnten alle Bandengruppen ausnahmslos im Laufe der Zeit gestellt und zum Teil einschliesslich ihrer Komandanten, Komissare und Stäbe vernichtet werden.«⁵³

Upošteva je, da je to govoril oficirjem, gre ost sporočila najbrž iskati prav v utemeljevanju, da se bodo s partizani še naprej borile (predvsem) policijske sile, ker je to protipartizansko bojevanje. Upoštevati moramo, da so se spremenjene konture sistema protipartizanskega boja ravno oblikovale, ne brez dilem o vlogi vojske v njem.⁵⁴ A hkrati je opozoril, da nastajajo nove partizanske enote, od Pokljuke, Selške in Poljanske doline do Tuhinjske doline, ni pa jim uspelo zanetiti nove vstaje. In sam ugotavlja, da ta zadržanost prebivalstva temelji le na strahu pred smrtjo oziroma zaporom in izgonom.

Korenček je po njegovem predstavljala tudi podelitev državljanstva.

»Zur Stabilisierung der Verhältnisse und um einen Anreiz zu loyaler Haltung zu bieten, habe ich dem grössten Teil der Bevölkerung die Staatsangehörigkeit auf Widerruf verliehen. Diese Staatsbürgerrechte erhielten in Bausch und Bogen alle diesjenigen, die nicht als Staatsfeinde in Erscheinung getreten oder verdächtig geworden waren.«⁵⁵

53 Prav tam, str. 10–11.

54 Prim. Melson, *German Counterinsurgency Revisited*, str. 8–10; Blood, *Hitler's Bandit Hunters*, str. 105–106.

55 Bundesarchiv, Freiburg (Abteilung Militärarchiv) RH 53-18, Wehrkreiskommando XVIII (Salzburg), ae 275.

V vsesplošnem je bil glede uspeha torej marca 1943 zmeren optimist:

»Ich will nicht behaupten, dass die Oberkrainer Bevölkerung sich bereits positive zum Reich bekennt. Dazu wäre die Zeit viel zu kurz. Aber sie hat die Schärfe des deutschen Schwertes fürchten und den deutschen Aufbauwillen achten gelernt und verhält sich daher zum überwiegenden Teil ruhig. In den grossen Industriegebieten, darunter sehr wichtigen Rüstungsbetrieben, im Handwerk, im Handel und in der Landwirtschaft wird fleisig gearbeitet und wenn nicht die unmenschlichen Aktionen der Kommunisten immer wieder vorkämen, wäre das Land heute in vollem Aufbau und im Frieden und Schutze des Reiches.«⁵⁶

A hkrati je navedel, da je ob vpoklicu v nemško vojsko tem istim "komunistom" uspelo, da so v nekaj sto primerih odvrnili rekrute od služenja v vojski, in da pričakuje, da bo pri vpoklicu naslednjih letnikov zlasti pri tistih, ki so že služili jugoslovansko vojsko, "določen izpad". A vendar, »*doch halte ich an der Einberufung zum Reichsarbeitsdienst und zur Wehrmacht beziehungsweise Waffen-SS unter allem Umständen fest, den ich erblicke darin eines der wichtigsten Erziehungsmittel zum Reich und zum Deutschtum.*«⁵⁷ S tem nam je Rainer pokazal še drugo pomembno plat prisilne mobilizacije v nemško vojsko, vpeto v "nacionalnopolitične cilje" okupacije, ki naj bi se spremenila v trajno priključitev.

Primerjava stališč in ocen poglavitnega predstavnika nemške okupacijske oblasti na Gorenjskem relativizira propagandno poudarjeno prelomnost Rainerjeve proklamacije z dne 27. septembra 1942 oziroma ravnanja nemške okupacijske oblasti jeseni 1942 na Gorenjskem sploh. V prvih dveh letih okupacije je bila v svojih ciljnih praviloma premočrtna, sledeč tistim ciljem, ki so bili definirani že spočetka, od zasedbe severnih predelov Slovenije aprila 1941. Lahko govorimo le o taktičnem spreminjanju ciljev za Gorenjsko (in ne za Mežiško dolino) šele od septembra 1943 dalje, ko je Rainer v svoji oblastiželjnosti dobil še četrto pomembno funkcijo vrhovnega komisarja v Operacijski coni Jadransko primorje, kjer je usmerjal in vodil okupacijsko politiko precej drugače kot pa (prej in tudi sočasno) na položajih gauleiterja Koroške in šefa območja civilne uprave. Megleni signali, kako bi pristal na avtonomno malo Slovenijo (beri okleščeno Kranjsko), se sicer niso udejanili, posamezne elemente pa so dopuščali predvsem v Ljubljanski pokrajini in komaj kakšnega na Gorenjskem.

Viri in literatura

Arhivski viri

Bundesarchiv, Freiburg (Abteilung Militärarchiv), RH 53-18 Wehrkreis Kommando XVIII (Salzburg).

56 Prav tam, str. 13–14.

57 Prav tam, str. 14.

Tiskani viri

- Ferenc, Tone (ur.), *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945 = Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1980.
- Oberkrain ruft dich!* Klagenfurt: Reichspropagandaamt Kärnten, 1942?.
- Oberkrains Bekenntnis zum Reich*. [S. l.]: Gaudruck Kärnten, 1942.
- Rede des Gauleiters Dr. Friedrich Rainer: in der Kundgebung in Klagenfurt am 13. 3. 1943 Anlässlich der Feier des 5. Jahrestages der Gründung des Grossdeutschen Reiches*. Klagenfurt: NS-Gauverlag und Druckerei, 1943.
- Witte, Peter et al. (ur.), *Der Dienstkalender Heinrich Himmlers 1941–1942*. Hamburg: Christians, 1999.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni borbi jugoslovanskih narodov, VI/3*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.

Časopisni viri

- Karawanken Bote*, 1941, 1942, 1943.
- Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den Besetzten Gebieten Kärntens und Krains*. Ausgabe B, 1942.

Literatura

- Blood, Philip W., *Hitler's bandit hunters: the SS and the Nazi occupation of Europe*. Washington D.C.: Potomac; Poole, 2008.
- Budna, Nataša, Jože Dežman in Janez Lušina, *Gorenjski partizan: Gorenjski odred 1942–1944*. Kranj: Partizanski knjižni klub, 1992.
- Elste, Alfred, Michael Koschat in Hanzi Filipič, *Nacistična Avstrija na zatožni klopi: anatomija političnega spektakularnega procesa v komunistični Sloveniji*. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva, 2002.
- Ferenc, Tone, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.
- Ferenc, Tone, Množična vstaja decembra 1941 na Gorenjskem. *Borec* 23 (12), 1971, str. 741–783.
- Ferenc, Tone, Dva nemška policijska generala pred Dražgošami: kdo je bil generallajtnant Georg Schreyer. *Borec* 29 (2), 1977, str. 111–123.
- Ferenc, Tone, Vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Mitja Ferenc (ur.), *Tone Ferenc, Izbrana dela: okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno: 1: Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana, 2006, str. 212–238.
- Ferenc, Tone, Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo. Mitja Ferenc (ur.), *Tone Ferenc, Izbrana dela: okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno: 2: Raznarodovanje*. Ljubljana, 2010, str. 293–329.
- Ferlež, Ivan, *Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941–1942*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1972.
- Forte, Karlo (Selin Marko), *Nič več strogo zaupno, II: Nacistične obveščevalne službe in njihova dejavnost pri nas*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.
- Franz, Hermann, *Gebirgsjäger der Polizei: Polizei-Gebirgsjäger-Regiment 18 und Polizei-Artillerie-abteilung 1942 bis 1945*. Bad Nauheim: Verlag Hans Henning Podzun, 1963.

- Gaspari, Andrej, The Rozumek case: Helmuth Rozumek, kriminalrat, SS Capitan and head of the Gestapo in Bled (IV Dept. of the Kds Veldes): characteristics of his intelligence operations and postwar analysis by Yugoslav security bodies. *Studia Historica Slovenica* 10 (1), 2010, str. 75–108.
- Guštin, Damijan, Načrt glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet iz marca 1942. *Vojnozgodovinski zbornik*, št. 2, 1999, str. 56–69.
- Jan, Ivan, *Kokrški odred: narodnoosvobodilni boj pod Karavankami. I.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- Kaczmarek, Ryszard, Polen in Wehrmachtsuniform während des Zweiten Weltkrieges. *L'incorporation de force dans les territoires annexés par le IIIe Reich = Die Zwangsrekrutierung in den vom Dritten Reich annektierten Gebieten: 1939–1945.* Strasbourg, 2016, str. 61–74.
- Klanjšček, Zdravko et al., *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1976.
- Kokalj Kočevar, Monika, *Gorenjski mobiliziranci v nemški vojski 1943–1945.* Doktorska disertacija. Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, 2016.
- Križnar, Ivan, *Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem.* Jesenice: Okrožni odbor aktivistov OF pri Področnem odboru Združenja borcev in udeležencev NOB občin Jesenice, Kranjska Gora in Žirovnica; Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2000.
- Križnar, Ivan, *Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodno osvobodilnim bojem 1941–1945.* Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB; Tržič: Občinski odbor ZB NOV, 2007.
- Križnar, Ivan, *Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju: 1941–1945.* Škofja Loka: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2003.
- Linasi, Marjan, *Koroški partizani: protinacistični odpor na dvojezičnem Koroškem v okviru slovenske Osvobodilne fronte.* Celovec: Mohorjeva, 2010.
- Melson, Charles D., German Counterinsurgency Revisited. *Journal of Military and Strategic Studies* 14 (1), 2011, str. 1–33.
- Schreiner Božič, Marcus, Ofenziva Encijan od avgusta do oktobra 1942. *Nemci in partizani: nemške izgube na Gorenjskem med miti in resnico.* Kranj, 2016, str. 79–89.
- Sima, Valentin, Die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942. *Narodu in državi sovražni: pregon koroških Slovencev 1942 = Volks- und staatsfeindlich: die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942.* Celovec, 1992, str. 133–209.
- Williams, Maurice, *Gau, Volk and Reich: Friedrich Rainer and the paradox of Austrian national socialism.* Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2005.

Summary

Damijan Guštin

A step back from the »fire and sword« politics in the Gorenjska region? Gauleiter Dr. Friedrich Rainer in March 1943 on territorial occupation policy in the Gorenjska region

In 1941, the Nazi government named Dr. Friedrich Rainer district leader and deputy Gauleiter of the state division in the Koroška region, i.e. Gau Carinthia, and entrusted him with the position

of chief of civil administration for the occupied areas of Kranjska and Koroška. Rainer actively supported each of the radical police counterinsurgency measures, the number of which started to increase when he took office, in order to prevent the mass rebellion amongst the Gorenjska population. At the same time, Rainer made efforts to implement Germanisation both with the Slovenian ethnic minority in Gau Carinthia as well as in the occupied areas of Kranjska and Koroška. With the same enthusiasm, he supported the emergency measures and radical forceful procedures adopted on 2 July 1942, which were carried out by the occupation forces to suppress the resistance movement. In this regard, a question emerges whether Rainer actually changed the counterinsurgency objectives and methods by announcing, on 27 September 1942, that he would deviate from the emergency actions and set sail for a new current of positive integration amongst the Slovenian population. The author concludes that the only thing Rainer in fact changed was his rhetoric, but certainly not the goal and methods of counterinsurgency, as he initially stated. Rainer continued to maintain the fundamental difference between rewarding loyalty by granting citizenships and allowing people to stay in the occupied territories, and (severe) punishment in case of any resistance, which was a goal also pursued by other authorities. In exchange for forcible conscription into the German army, he offered to the local population what were in fact imposed German citizenships as a »token« of a new current of positive collaboration. Rainer's lecture held for the internal military public in March 1943 reveals that this was precisely the intention behind his political propaganda tactics upon lifting the emergency measures. He stuck to the same tactics and purpose at least until the establishment of the Coastal Adriatic Operational Zone in 1943.